

EFEKAT KRAJA

(Kolson Vajthed: *Momci iz Nikla*, prevela s engleskog Dijana Radinović, Laguna, Beograd, 2020)

Pulicerova nagrada jedna je od onih prestižnih koja se dobija najčešće jednom u životu. Samo četvorica autora dobila su je dva puta, a jedan od dvostrukih dobitnika je i Kolson Vajthed, pisac koji ju je dobio za svoja dva romana *Podzemna želznica* i *Momci iz Nikla* u razmaku od samo tri godine. Oba romana bave se „američkim životom“, što jeste jedan od uslova da se nagrada dodeli. Prvi, za koji mu je nagrada dodeljena 2017. godine, bavi se mogućim spasavanjima iz ropstva na američkom jugu tokom devetnaestog veka, a ovogodišnji roman smešten je u popravni dom „Nikl“ i opisuje sudbinu „pitomca“ ili „štićenika“, kako se to kod nas zvalo, Elvuda Kertisa, momka koji tamo stiže „zahvaljujući“ svojoj rasi i sudstvu „naklonjenom“ upravo onim „obojenim“.

Premda je Nikl bio popravni dom i u neku ruku zatvor za maloletnike, zvanično se zvao Niklova akademija za dečake koja ih je učila „stvarnom životu“. A možete da zamislite šta to zapravo podrazumeva posebno šezdesetih godina u Sjedinjenim Državama gde je ropstvo ukinuto još u devetnaestom veku, ali segregacija nažalost ne samo da nije nestala, nego je, kako možemo da posvedočimo, prisutna i danas. Ipak, tih godina, dok se velečasni King borio za prava svoje pastve nenasiljem i ljubavlju, Afroamerikanci su stradali na svim mestima, a posebno na onima na koje niko nije mogao da dopre, poput Nikla. I to je ključna stvar. Segregacija ne nestaje na mestima gde su obespravljeni i crni i beli momci, već se ona, naprotiv, produbljuje. Ako beli momci moraju da trpe nepravdu i nasilje, crnim momcima se ona nanosi dvostruko snažnije i surovije. Pre svega, načinom na koji su tamo stizali, a zatim i ukupnim tretmanom.

Kao što znamo, zatvori nisu nikada bili mesta na kojima cvetaju ruže, ali njihova surovost se srazmerno smanjivala u istoriji, posebno kako su rasla ljudska i građanska prava. Međutim, postojala su, a postoje i danas, mesta na kojima su zaboravljana sva prava, na kojima su štićenici pretvarani u ono što su njihovi „vaspitači“ želeli. Oni su bili tela za življavanje, za eksperimentisanje s najnižim nagonima, za sadizam koji prevazilazi ljudsku maštu – a posebno što se, u slučaju Nikla, radilo praktično o deci, odnosno o momcima mlađim od osamnaest godina.

Ovde bi sad bilo potrebno otvoriti veliku zgradu i naznačiti da se radi o knjizi koja je napisana za američkog čitaoca, a ne balkanskog, čak ni evropskog, s obzirom na to da naše podneblje, a bogami i stara „dobra Evropa“, beleže primere nezamislivog nasilja i to vrlo skorašnjeg. Ne mislim pri tom samo na genocid u Srebrenici i sadistička masovna ubijanja, niti na silovanja, zatvaranja u logore, mučenja zatvorenika i slično, čemu smo nepo-

sredno i posredno svedočili tokom devedesetih, već na slučajeve potpuno nerazumljivog nasilja nad migrantima, ženama, decom i životinjama (nezaboravan zločin u beogradskom naselju Medaković u aprilu 2010. godine, na primer) i na odsustvo svake društvene akcije i reakcije na to. O svakodnevnom političkom nasilju zaista ne treba trošiti reči, posebno danas i posebno ovde, premda ni u zemlji iz koje Vajthed dolazi, političkog nasilja ne nedostaje i vrlo je moguće da je njegov roman napisan upravo na „podsticaj“ trampizma koji dobija zloslutne razmere.

Ono što karakteriše Vajthedov rukopis, kako u *Podzemnoj železnici*, tako i u *Momcima iz Nikla*, jeste pomno istražena tema. Premda se ne radi o dokumentarističkoj prozi kakvu su pisali ili pišu Kapoti, Serkas ili Đikić na našem podneblju, štaviše. Njegova proza je neka vrsta fikcionalizovane moglo bi se reći i alternativne istorije (već prema Aristotelu, istinitije od one koja je zapisana u udžbenicima). Pomenuta fikcionalizacija mu donosi ono preko potrebno izmeštanje iz okvira koji bi ga ograničili, daje mu slobodu da stvari dovoljno podsete na ono što je bilo, ali otvaraju i prostor za igru, pa se može govoriti o prozi koja govori o tome šta bi bilo kad bi bilo... Čitaoci sve o izmenama koje su izvršene u istorijskim činjenicama mogu da saznaju iz prologa i zahvale koji čine sastavni deo romana i u kojima se tačno mapiraju razlike između onog što je istorijska i onog što je fikcionalna istina. Ne treba, naravno, ispustiti iz vida i činjenicu da u romanu i ne može da postoji istorijska istina jer je čak i ono što je činjenično stanje u romanu fikcionalizovano, dovedeno i stavljeno u kontekst književne vrste koju odlikuje odstupanje od istorijske, činjenične, stvarnosti. S tim u vezi su i likovi i scenografija pretrpeli stanovita domišljanja, ali su na taj način postali autentičniji.

Slike epohe, zapravo epoha, veoma su upečatljive i na toj scenografiji Vajthedu je bilo lako da razvija priču i polako ali sigurno gradi suspens. Naime, roman se kreće u dva vremenska plana – jedan koji prati priču o Elvudu od njegovog detinjstva pa do trenutka kada biva uhapšen kao „saučesnik“ u krađi automobila za koju i nismo sigurni da se dogodila. Sasvim je jasno da on u njoj nije učestvovao, već je samo bio suvozač u trenutku kada je „ukradeno“ vozilo koje je vozio Afroamerikanac zaustavila policija. Mislim da je scena hapšenja namerno izostavljena kako bi se čitaocima ostavilo dovoljno mesta da sami zamisle kako je to izgledalo, posebno što nema velike razlike u odnosu na danas. Priča se dalje razvija u Niklu, pripoveda se o mučenju koje je tamo doživeo, o prijateljstvu s Tarnerom, o radu u timu za dobrovoljni rad i mahinacijama koje uprava Nikla sprovodi i kako svi od toga profitiraju, kako zapravo pljačkaju državu (ponavljam za nas to nije nikakva novost), o brutalnim ubistvima, pa sve do trenutka kada on napušta „akademiju“.

Drugi plan pokazuje starijeg Elvuda i slika njegov put u Njujorku, od radnika na selidbama pa do ponosnog vlasnika firme za prenos robe „As“. Istovremeno, Vajthed slika razvoj Njujorka iz ugla koji nam nije od ranije preterano poznat koristeći se na primer štrajkom gradske čistoće iz 1968. godine ili preimenovanjem ulica i kvartova u procesu džentrifikacije. Narativ nas upoznaje s njegovim ljubavnim problemima, o nemogućnosti da zasnuje porodicu, kao i o svojevrsnom PTSP-iju od kojeg definitivno boluje. Ono što je Vajthed maestralno odradio jeste očuvanje razmaka između dva plana. Naime, očekivano je zahva-

ljujući žanrovskom modelu koji vlada kako u književnosti, tako i u filmu, a još više u danas vrlo popularnim serijama, da dođe do susreta i razjašnjenja kako se to Elvud oslobodio Nikla. Nemam nameru da ovde spojlujem, moraćete da otkrijete to sami, ali važno je napomenuti da ukoliko postoji nešto što izdvaja Vajthedovu knjigu jeste njena vrlo vešta dramaturgija. Što je posebno važno, ona ne pripada nijednoj drugoj umetničkoj praksi nego upravo književnosti i to je velika Vajthedova pobjeda.

Konkretno, radi se o narativnoj tehnici ili triku koja se naziva efekat kraja. On se sastoji u tome da se na kraju teksta dobije informacija koja ga menja u potpunosti, odnosno koja nas tera da ga drugačije čitamo i tumačimo. Svako mesto koje nam je pobuđivalo sumnju ili nas teralo da se zamislimo nad onim što se dogodilo, uz efekat kraja postaje jasno i dobija pun smisao. Nije nemoguće ovu tehniku koristiti i u filmu, odnosno serijama, ali je književnost njena prirodna sredina. Kolson Vajthed je uz pomoć ovog efekta potpuno promenio smisao teksta. Ključne ideje kojima smo se rukovali čitajući o Elvudu Kertisu i sve ono što je on predstavljao, a to najviše liči na Martina Lutera Kinga i njegovo učenje o spasu kroz trpljenje, padaju u vodu kad shvatimo šta se zapravo dogodilo. Narativ ne samo da menja sopstvenu strukturu nego dobija i potpuno nov ideološki zaokret, koji je mnogo bliži stvarnom svetu u kojem preživljavaju vešti i lukavi, a ne nužno pravedni i krotki.

Štaviše, roman se završava povratkom na mesto iz kojeg je sve počelo, u hotel Radison u kojem je Elvud doživeo prvu prevaru, prvo razočaranje i to ne od strane belaca, već od strane onih koji su i sami bili degradirani i kojima je bilo zabranjeno da uđu u restoran. Kada sedne i naruči doručak, čitalac ne može a da ne postavi pitanje o smislu puta koji je protagonista prošao, o patnji koja se može učiniti jalova, o životnoj pouci koja podseća na onu Floberovu iz *Sentimentalnog vaspitanja*. Vidimo starca koji jede na mestu u koje mu je pre pedesetak godina bilo zabranjeno da kroči, ali šta se zapravo promenilo? Mnoga su prava ostvarena, ali da li je cena koju je Elvud platio previsoka? O tome mora da razmisli svaki od čitalaca ponaosob.

I možda upravo ovakav završetak romana dozvoljava da se razmisli o tome šta je postignuto. U kampanji *Black Lives Matter* nije se branilo i ne brani se ništa drugo nego najosnovnije ljudsko pravo – pravo na život. To što se događalo Elvudu i njegovim drugarima „štićenicima“ bilo je potpuno ukidanje upravo tog prava jer su njihovi životi zavisili od kaprice nekih sredovečnih belaca sadista. Ali gde smo danas? Možda je institucionalno mnogo toga drugačije, Barak Obama bio je prvi crni predsednik Amerike, a opet suštinski se ništa veliko nije promenilo. Danas Sjedinjene Države (i ne samo one) imaju predsednika koji bi se, sasvim izvesno, da je rođen u „odgovarajuće“ doba, radovao ropstvu. Svet u drugoj deceniji dvadeset prvog veka deluje dezorijentisano i zlo. Ipak, ono što je najvažnije i što me čini beskraino zabrinutim jeste da deluje beznadežno, upravo onako kako deluje i stari Elvud u sali hotela „Radison“ u Talahasiju, na Floridi.